

Počátky Botanického ústavu Akademie věd v Třeboni – ke 40. výročí Hydrobotanického oddělení BÚ AV ČR, v. v. i.

Detašovaná pracoviště jsou obvykle považována za přítěž a udržovat je bývá finančně náročné – není tedy divu, že čas od času se některé zruší. Třeboňské pracoviště Botanického ústavu AV ČR, v. v. i., už funguje 40 let a stále se má čile k světu. Na počátku své existence sloužilo jako útočiště různých, systému nepřilíš přátelských „živlů“, dnes má velmi dobrou pověst ve vědeckém světě a tvoří zázemí pro terénní botanické obory Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Pracoviště vzniklo v Třeboni 1. 7. 1971 jako Hydrobotanické oddělení Botanického ústavu ČSAV v Průhonicích u Prahy (HBO BÚ) sloučením dvou laboratoří – skupiny ekologie vodních rostlin při Botanickém ústavu a Laboratoře experimentální algologie Mikrobiologického ústavu ČSAV, která měla být v té době rozpuštěna z politických důvodů. HBO BÚ mělo i po svém vzniku dvě pracovní skupiny: algologickou a hydrobotanickou; většinou již se zkušenými a známými vědeckými pracovníky. To vše vedlo k poměrně rychlému začlenění nově vzniklého vědeckého centra mezi instituce s mezinárodním uznáním. Založení oddělení ovšem předcházelo období důležité pro jeho vznik právě v Třeboni.

Ve městě sídlila již od r. 1952 Hydrobiologická laboratoř ČSAV v budově bývalé tiskárny J. Petříka na Dukelské ulici.

V r. 1958 se však přestěhovala do Prahy a o dva roky později z popudu akademika Ivana Mála zde byla založena Laboratoř pro výzkum řas (LVŘ). Ta se po třech letech rozdělila na Laboratoř experimentální algologie (LEA) vedenou Jiřím Komárkem a oddělení Výzkumu technologie výroby řas (VTVŘ) v čele s Ivanem Šetlíkem. Druhé oddělení přesídlilo do adaptovaného Opatovického mlýna v Opatovickém rybníka nedaleko Třeboně, zatímco LEA zůstala v Dukelské ulici. Obě pracoviště dosáhla i přes značné politické restriky významných úspěchů a mezinárodního uznání. Spolu s VTVŘ se LEA stala dominantním partnerem v tehdy nařízené vědecké spolupráci v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a získala významný respekt ve světové algologii. V LEA působili v té době již známí odborníci Hanuš Ettl, František Hindák, Jiří Komárek, Petr Marvan a Jiří Růžička, kteří kromě řady publikací v mezinárodních vědeckých časopisech připravili i několik významných monografií respektovaných světovou vědeckou komunitou. Jako součást LEA byla též zřízena rozsáhlá sbírka kmenů řas, sloučená později s nejstarší světovou sbírkou, do té doby deponovanou v Praze a založenou prof. Ernstem Pringsheimem na začátku 20. stol.

Studium vodních a mokřadních rostlin (makrofyt) mělo své zázemí už před zalo-

žením HBO BÚ – v průhonicím Botanickém ústavu a také v brněnském Ekologickém oddělení (EO BÚ). Především to byla Dagmar Dykyjová a její pracovní tým (viz také Živa 2012, 1: VII–VIII), pro které získal v r. 1963 tehdejší ředitel ústavu Slavomil Hejný pronájem větší místnosti na Novověcké baště (nedaleko rozvodí Lužnice a Nové řeky). Pracovali ve skutečně drsných podmínkách, bez elektrického proudu, přespávali na vojenských železných postelích nad sebou, ale přesto je neopouštělo nadšení. Kromě D. Dykyjové se na práci podíleli Denisa Blažková, Adolf Češka a příležitostně další vědci jak z Průhonic, tak z Brna (vedoucí Milena Rychnovská). Díky dobré spolupráci S. Hejného a ředitele Mikrobiologického ústavu ČSAV (včetně pracoviště v Třeboni – Opatovickém mlýně) I. Mála byly v r. 1965 postaveny tzv. chatičky v areálu Opatovického mlýna. Přesunula se do nich skupina D. Dykyjové z Novověcké bašty, do níž patřili Josef Petr Ondok, Karel Véber, Karel Příbáň, Dana Hradecká a postupně několik dalších mladých pracovníků včetně tehdejší aspirantky Elišky Rejmánkové. Na založení HBO BÚ v Třeboni měl také značný vliv Mezinárodní biologický program (IBP), jehož hlavním představitelem v Československu byl I. Málek. Ten požádal S. Hejného o částečné uvolnění Jana Květa pro koordinaci výzkumu fotosyntetické produkce rostlin v sekci IBP pro produkční procesy. J. Kvěť se v r. 1963 vrátil ze stáže na univerzitě v Oxfordu a stal se u nás šířitelem produkční ekologie rostlin a metod jejího studia. V brněnském EO BÚ vytvořil tým spolupracovníků, s nimiž se věnoval výzkumu mokřadů, nejprve na bývalém Kobylském jezeře u Čejče a krátce nato na Lednických rybnících, souběžně s týmem D. Dykyjové působícím na třeboňských rybnících. V r. 1970 byla založena pracovní skupina IBP pro výzkum mokřadů u iniciativy českých mokřadních ekologů a jejich kolegů z Polska a Rumunska. Její pokračovatelkou je obdobná skupina při Mezinárodní organizaci pro ekologii (INTECOL), která od r. 1980 pořádá každé čtyři roky mezinárodní konference o mokřadech. Uspořádání v pořadí druhé konference (v r. 1984) bylo svěřeno třeboňskému pracovišti BÚ a zúčastnilo se jí 110 zahraničních kolegů. Tato a jiné mezinárodní aktivity třeboňského pracoviště Botanického ústavu ukazovaly Československo z příznivější stránky než tehdejší politika naší „strany a vlády“.

Je třeba se zmínit o rozhodující úloze ředitele Botanického ústavu S. Hejného (viz též Živa 2001, 4: XLIX–L), bez jehož úsilí by hydrobotanické oddělení tak snadno nevzniklo. Sám byl již mezinárodně uznávaným odborníkem na vyšší vodní a bažinné rostliny a založení HBO BÚ v Třeboni si programově přál. Dohodl se proto s vedením Mikrobiologického ústavu ČSAV na vymezení obou akademických pracovišť v Třeboni tak, že LVŘ si ponechala Opatovický mlýn a budova v Dukelské

1 Zaměstnanci třeboňského pracoviště Botanického ústavu AV ČR, v. v. i., při vánočním semináři 2011 (na prvním schodu uprostřed ředitel ústavu Jan Kirschner). Foto J. Lukavský

ulici byla uvolněna vzniklému HBO. Vedoucím byl do r. 1976 ředitel S. Hejný, který pověřil přímým řízením D. Dykyjovou a chemika Stanislava Přibila. V r. 1976 byl S. Přibil jmenován vedoucím HBO a tuto funkci zastával až do r. 1990.

Založení pracoviště mělo pro další rozvoj obou vědních oborů (ekologie makrofyt i algologie) zásadní význam jak v celostátním, tak v mezinárodním měřítku. Na IBP v 70. letech navazoval mezivládní program UNESCO Člověk a biosféra (Man and Biosphere – MAB), na němž se podílelo i HBO v rámci státního plánu základního výzkumu. Ekosystémového studia mokřadů a mělkých vod se účastnili také průhoničtí spolupracovníci HBO Zdeňka Hroudová, Dagmar Jičínská, Marie Naděžda Končalová a Petr Zákavský; z treboňských zaměstnanců kromě D. Dykyjové, J. P. Ondoka a K. Přibáně zejména Jan Jeník, Jaroslava Komárková, Jan Pokorný, Karel Prach, Eliška Rejmánková, Lenka Papáčková-Soukupová, Leoš a Jitka Klimešovi, Stanislav Kučera, Miroslav Šrůtek, Ladislav Rektoris, Petr Šmilauer, Hana Čížková-Končalová, Libor Pechar a další. V souvislosti s přemístěním několika akademických vědeckých ústavů do Českých Budějovic bylo i HBO BÚ v polovině 70. let minulého stol. rozšířeno o synekologickou pracovní skupinu vedenou nejdříve J. Jeníkem, později K. Prachem a pak L. Klimešem.

Algologie v HBO se soustředila na experimentální taxonomii a ekologii řas v čele s J. Komárkem. Bylo též zřízeno detašované pracoviště v Brně zaměřené na ekologii řas, kde pracovali Hanuš Ettl a Petr Marvan, a skupina pro genetiku a cytologii řas Josefa Nečase a Josefa Sulka, která však byla později převedena do oddělení Výzkumu technologie výroby řas na Mikrobiologický ústav ČSAV. Významným krokem se stalo založení časopisu *Algological Studies* J. Komárkem a Oldřichem Lhotským; první číslo vyšlo v r. 1970 v Českých Budějovicích. Kvůli problémům s tiskem a distribucí převzalo vydávání periodika nakladatelství ve Stuttgartu, kde vycházelo nejdříve jako samostatná dodatková řada časopisu *Archiv für Hydrobiologie*. K dalším významným počínům patří Sběrka čistých kultur kmenů řas (J. Komárek a F. Hindák, spolu s technikou Jaroslavou Stodolovou), která uchovává přibližně 650 kmenů řas a sinic, ale i mechorostů a okřeheků a patří mezi 10 nejvýznamnějších světových sbírek. Stále se intenzivně využívá k algologickému studiu a vodohospodářskému výzkumu. Na jejím rozvoji a vedení se tehdy podíleli zejména Lubomír Kováčik a technička Marie Takáčová, později Jaromír Lukavský, Josef Elster a v současné době Pavel Přibyl.

Z algologického oddělení vzešly další důležité monografie s mimořádným ohlaselem ve světě. Patří k nim několik kompendií v knižní řadě *Süßwasserflora von Mitteleuropa* (Sladkovodní flóra střední Evropy) a monografie kockálních zelených řas v edici *Die Binnengewässer*, vycházející rovněž ve Stuttgartu, a evropská monografie řádu *Desmidiiales*. V r. 1976 se z podnětu International Association of Cyanophyte Research (IAC) podařilo zorganizovat v Československu pod záštitou treboňského pracoviště 7. mezinárodní sympozium o ta-

xonomii a ekologii sinic. Z dalších mezinárodních konferencí jmenujme alespoň *Taxonomy and Biology of Chlorococcal Algae* (1982) nebo *Algae and Extreme Environments. Ecology and Physiology* (2000).

Do rozvoje pracoviště až do r. 1989 velmi rušivě zasahovaly politické poměry, zejména v období normalizace po r. 1968. Mnohým pracovníkům hrozilo propuštění a jen díky rozumnému postoji S. Hejného k tomu nedošlo. Byl to on, kdo dokázal zaštitit J. Jeníka propuštěného z kádrových důvodů z Přírodovědecké fakulty UK v Praze a přimout ho do HBO BÚ v Treboňi. S příchodem J. Jeníka na Treboňsko r. 1971 (na HBO pracoval trvale od r. 1975) bylo významně posíleno studium dřevinných mokřadů (vrbiny, olšiny, rašelinné lesy), mokřých luk a rašelinišť. Jan Jeník se velmi zasloužil spolu s D. Dykyjovou, S. Přibilem a treboňským lesníkem P. Březinou o vyhlášení Biosférické rezervace (1977) a posléze Chráněné krajinné oblasti (1979) Treboňsko. Důležitými a potřebnými počiny byly dvě konference nazvané *Ekologie a ekonomika Treboňska* (1978, 1988), jichž se zúčastnili kromě vědců také pracovníci ochrany přírody a hospodářských odvětví využívajících přírodní zdroje této oblasti. V letech 1978–80 tak vznikl jeden z prvních československých regionálních ekologických programů.

V r. 1976 byla Štěpánem Husákem založena Sběrka vodních a mokřadních rostlin, na jejímž rozvoji se podíleli a dále významně podílejí Lubomír Adamec, Jana Navrátilová, Martina Čtvrtlíková, Tomáš Hájek, Andrea Kučerová, Monika Sosnová, Kateřina Dvořáková a další spolupracovníci. Při plnění výzkumných úkolů v jižních Čechách i na jižní Moravě panovala vpravdě mezinárodní atmosféra díky častým návštěvám a spolupráci kolegů i studentů z celého světa. Podobně pomáhali výzkumu studenti z našich vysokých škol. Nutno připomenout, že ekosystémového studia mokřadů se rovněž účastnilo mnoho zoologů, zejména odborníků v ornitologii, mammalogii (studium savců) a entomologii, z pracovišť akademických a vysokých škol hlavně z Prahy, Brna a Českých Budějovic; bez jejich účasti by ekosystémový výzkum nebyl možný.

Od r. 1986 do r. 2010 se každé léto na treboňském pracovišti konala část Mezinárodního postgraduálního limnologic-

kého kurzu UNESCO v délce 1–4 týdnů pro 10–14 mladých účastníků, převážně z rozvojových zemí. Tento kurz pořádal a o zapojení nás požádal Limnologický ústav Rakouské akademie věd v Mondsee, později ve spolupráci s univerzitou IHE–UNESCO v holandském Delftu. V rámci kurzu jsme se soustředili na ekologii a vědecké základy obhospodařování rybníků a na ekologii mokřadů a jako vedoucí nebo lektori se vystřídali mnozí treboňští pracovníci i externí odborníci, z nichž nejčastěji přijížděli Jaroslav Hrbáček z Prahy a Patrick Denny z Delftu. Zahraniční účastníci vysoce oceňovali praktickou výuku v jedinečné rybníční krajině a porozumění treboňské vědecké obce i veřejnosti; přispěli jsme tak k mezinárodní prestiži treboňského pracoviště a naší země včetně rozvojového světa. V tomto období se konalo v Treboňi i několik mezinárodních setkání zaměřených na ekologii vodních rostlin. Roku 1984 to byla již zmíněná konference o mokřadech INTECOL, z dalších mezinárodních akcí je třeba jmenovat konferenci *Man-induced Succession in Vegetation* (1987) a *Ekologie a ekonomika Treboňska po 10 letech* (1988).

Treboňské pracoviště BÚ ČSAV (dnes AV ČR, v. v. i.) se od r. 1987 jmenuje Úsek ekologie rostlin a má dvě oddělení – Centrum pro algologii a Oddělení funkční ekologie. Po r. 1989 prošel celý stát pozitivními změnami, které ovlivnily nejen veřejný život, ale také další rozvoj Akademie věd. V novém předsednictvu ČSAV pracoval také J. Komárek, poslancem za Jihočeský kraj v České národní radě se stal J. Květ, v místních zastupitelstvech se uplatnili J. Květ, J. Lukavský a J. Pokorný. Významnou událostí bylo založení Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích v r. 1991, na její přípravě se podíleli z našeho pracoviště zejména J. Květ a J. Komárek. Na Přírodovědecké (zpočátku Biologické) a Zemědělské fakultě v současnosti přednášejí J. Elster, Š. Husák, J. Klimešová, J. Komárek, J. Květ, J. Lukavský, K. Prach a celá řada mladších pracovníků.

Vše nejlepší a mnoho úspěchů do dalších let!

Kolektiv spoluautorů: Jiří Komárek, Jitka Klimešová a Lubomír Adamec